

dr Józef Jędruch
Beskidzka Wyższa Szkoła Umiejętności w Żywcu

WYKLUCZENIE SPOŁECZNE

У статті розглядаються питання соціальної ізоляції. Автор визначає поняття соціальної ізоляції (концепція проти соціальної участі в більш широких спільнотах як нація, суспільство або громади) і соціальної маргіналізації. Автор зазначає, що маргіналізація і соціальна ізоляція є найбільш важливими темами соціологічного аналізу, орієнтовані на соціальну нерівність, матеріального та освітнього статусу родинного успадкування тощо. Автор статті також характеризує причини соціальної ізоляції та пропонує способи протидії їй у роботі.

Ключові слова: соціальна ізоляція, маргіналізація, профілактика.

В статье рассматриваются вопросы социальной изоляции. Автор определяет понятие социальной изоляции (концепция против социального участия в более широких сообществах как нация, общество или общества) и социальной маргинализации. Автор отмечает, что маргинализация и социальная изоляция являются наиболее важными темами социологического анализа, ориентированные на социальную неравенство, материального и образовательного статуса семейного наследования и тому подобное. Автор статьи также характеризует причины социальной изоляции и предлагает способы противодействия ей в работе.

Ключевые слова: социальная изоляция, маргинализация, профилактика.

The article deals with the issues of social exclusion. The author defines the concept of social exclusion and social marginalization. The author of the article considers a social exclusion as the concept against a social participation in the wider collectivities as a nation, a society or communities and explains that it means a voluntary isolation or, more often, a forced external environment such as: poverty, unemployment, different skin color, religion, disability, unacceptable by the environmental behavior or sexual preference. It is also identified that marginalization and social exclusion are the most important topics of sociological analysis focused on social inequalities, material and educational status of the family-inheritance and other dimensions maladjustments. The author describes the causes of social exclusion and proposes the ways of counteracting social exclusion in the work.

In the article the author also sums up that prevention can only be effective if: it will affect the individual, but in the context of the society in which it lives; the moral and ethical responsibility for the dysfunctional unit shall be borne by society as a whole; it will support the full development of the mental, social and physical entities; it will develop interpersonal skills; the legal rules and public

support of positive lifestyles will be formed; ideals, a sense of meaning and purpose of life will be presented; it will enable early detection and diagnosis and the development of prevention strategies; it will develop relationships with social groups and teach responsibility; the main mechanism of existing prevention initiatives will be the applicable standards and regulations of society.

Key words: *social exclusion, marginalization, prevention.*

Określając pojęcie wykluczenia społecznego należy wyjaśnić również zagadnienie marginalizacji. Poprzez marginalizację społeczną możemy rozumieć proces powstawania marginalnych grup społecznych oraz poszczególne jednostki i grupy społeczne wchodzące w już istniejący margines społeczny co często wiąże się z dyskryminacją [10, s. 20].

Jak podaje T. Kowalak marginalizacja dokonuje się przez ograniczenie dostępu do różnych dóbr, wartości, rozwiązań, instytucji w takim stopniu, że zaczyna to być postrzegane jako uciążliwe, dotkliwe, naruszające przyjęte normy ekonomiczne, społeczne czy kulturowe. Marginalizacja może być rozumiana jako przyczyna lub skutek przemian gospodarczo-ekonomicznych [10, s. 21]. Wg. J. Kwaśniewskiego marginalizacja jest zjawiskiem wielowymiarowym, zdarza się, że rozpatrujemy ją jako cechę stanu, więzi, sytuacji i możliwości działania, uczestnictwa w kulturze, sprawach publicznych itd. Marginalizacja społeczna znajduje także wyraz w podstawach i przekonaniach, w ocenie sytuacji życiowej, szans i możliwościach efektywnego uczestnictwa w życiu społecznym. Bardzo często możliwości te są ograniczone [11, s. 71].

We współczesnym świecie zagadnienie marginalizacji przybiera różne nowe oblicza. Wraz z pojawiającymi się modelami życia, w tym konsumpcjonizmu, wzrastającej roli mediów i szybkim zmianom cywilizacyjnym, w naturalny sposób buduje się grupa, która nie nadąza za tymi szybkimi przeobrażeniami. Ludzie pozostający na uboczu rynku pracy, dóbr, oferty kulturowej i edukacyjnej mają ograniczone szanse na zaspokojenie podstawowych potrzeb w wymienionym zakresie [19, s. 440]. W Polsce marginalizacja obejmuje coraz większe obszary społeczne dlatego można mówić, że jest problemem społecznym, z którym psychologowie, pedagodzy, socjologowie, a także politycy powinni walczyć. Dlatego ciągle trwają badania i opisy przebiegu transformacji społecznej w Polsce. Niektóre przyczyny marginalizacji i wykluczenia społecznego zostały dość wnikliwie opisane i zdiagnozowane takie jak np. ubóstwo lub bezdomność albo bezrobocie. Niestety nie tylko te kategorie doświadczane są odsunięciem na margines przez społeczeństwo lub system [9, s. 69].

Jest wiele terminów współistniejących z marginalizacją oraz jej przyczynami i jednocześnie tłumaczących ją na wielowymiarowej płaszczyźnie. Społeczeństwo oczekuje od nas byśmy posiadali wszelkie predyspozycje do dobrego odgrywania ról społecznych, gdy tylko jakiejś umiejętności nam zabraknie jesteśmy narażeni na dyskwalifikację. Gdy posiadamy inną kulturę, wyróżniamy się w tłumie innym kolorem skóry lub gdy ubieramy się inaczej niż większość jesteśmy narażeni na stygmatyzację. Dyskryminacja zaś, to zjawisko pozbawienia równych

praw społecznych, często też jest to określenie prześladowania na tle etnicznym, wyznaniowym czy narodowościowym. Termin który dobitnie wskazuje nam na odrzucenie człowieka z jakiejś zbiorowości to relegacja [9, s. 70].

Dość ciężko jest rozgraniczyć czynniki wywołujące marginalizację od czynników przypieczętowujących ten proces, ponieważ na marginalizację składa się ciąg zdarzeń przyczynowo-skutkowych. Dwa najistotniejsze czynniki, które utrwalają marginalizację to z jednej strony marginalizowanie się jednostek, a z drugiej jednocześnie marginalizowanie ich przez społeczeństwo [9, s. 72].

O skutkach marginalizacji w dużej mierze decydują jej przyczyny i ich złożoność. Najczęstszymi skutkami marginalizacji są: bieda, bezdomność, bezrobocie, różne choroby, przestępczość. Jednak najboleśniejszymi skutkami tych wszystkich czynników jest poczucie osamotnienia i upokorzenia. W świecie, w którym czynnik ekonomiczny, kulturalny, edukacyjny i konsumpcjonistyczny decyduje o tym czy zostaniemy wyrzuceni poza margines społeczeństwa, trudno jest żyć [9, s. 78].

Ustawa z dnia 13 czerwca 2003 roku o Zatrudnieniu Socjalnym mówi, że osobami zagrożonymi wykluczeniem społecznym są osoby, które nie potrafią bądź nie są w stanie zaspokoić własnych potrzeb życiowych, oraz znajdują się w takiej sytuacji, która powoduje ubóstwo, ogranicza ich realizację w życiu zawodowym, rodzinnym i społecznym [4].

Wykluczenie społeczne jest pojęciem przeciwstawnym do społecznego uczestnictwa w szerszych zbiorowościach: narodzie, społeczeństwie czy społeczności. Oznacza ono izolację dobrowolną bądź częściej – wymuszoną uwarunkowaniami zewnętrznymi (biedą, bezrobociem, odmiennym kolorem skóry, religią, kalectwem, nieakceptowanym przez środowisko zachowaniem czy preferencjami seksualnymi). Izolacja jednostek lub grup społecznych od zbiorowości, czy instytucji współczesnego państwa utrwała podział na «naszych» i «obcych», dramatycznie spychając na margines «nieprzydatności» duże grupy ludzi. Pojęcie wykluczenia społecznego odnosi się zatem, po pierwsze do życia poza nawiasem praw i przywilejów społeczeństwa. Po drugie jest ono, strukturalną, stratyfikacyjną cechą określonej zbiorowości. Po trzecie zaś, nie tylko charakteryzuje statyczny stan rzeczy, ale jest kwintesencją określonego procesu. Procesu ukształtowanego przez miejsce w strukturze społecznej, przeszłe doświadczenia życiowe i oczekiwania. Marginalizacja i wykluczenie społeczne są jednym z ważniejszych wątków analiz socjologicznych skupionych na nierównościach społecznych, materialnych i edukacyjnych, dziedziczeniu statusu rodziny- i innych wymiarach syndromu nieprzystosowania [7, s. 10–11].

Wykluczenie społeczne obejmuje różnorodne zjawiska społeczne i przejawia się na wiele sposobów. Zwraca swą uwagę na kwestie uczestnictwa, dlatego wykluczonych definiuje jako osoby, które przynależą do społeczeństwa lub wspólnoty, lecz nie są w stanie korzystać z możliwości jakie daje im przynależność do grupy. Przynależność ta łączy się z posiadaniem pewnych praw, a człowiek wykluczony wykazuje nierealizowanie oraz niekorzystanie z tych uprawnień [24, s. 8].

Wg. Narodowej Strategii Integracji Społecznej dla Polski wykluczenie społeczne dotyka osób, grup społecznych, które:

- żyją w niekorzystnych warunkach ekonomicznych;
- zostają dotknięte niekorzystnymi procesami społecznymi, wynikającymi z masowych i dynamicznych zmian rozwojowych;
- nie zostały wyposażone w kapitał życiowy umożliwiający im normalną pozycję społeczną, odpowiedni poziom kwalifikacji, wejście na rynek pracy lub założenie rodziny, co dodatkowo utrudnia dostosowanie się do zmieniających się warunków społecznych i ekonomicznych;
- nie posiadają dostępu do odpowiednich instytucji pozwalających na wyposażenie w kapitał życiowy, jego rozwój i pomnażanie, co ma miejsce w wyniku tych instytucji spowodowanego brakiem priorytetów, brakiem środków publicznych, niską efektywnością funkcjonowania;
- doświadczają przejawów dyskryminacji, zarówno wskutek niedorozwoju właściwego ustawodawstwa, jak i kulturowych uprzedzeń oraz stereotypów;
- posiadają cechy utrudniające im korzystanie z powszechnych zasobów społecznych ze względu na zaistnienie: niepełnosprawności, uzależnienia, długotrwałej choroby albo innych cech indywidualnych;
- są przedmiotem niszczącego działania innych osób, np.: przemocy, szantażu, indoktrynacji [13, s. 21].

Krótko mówiąc osoby, które dotyka lub może dotknąć wykluczenie społeczne to długotrwale bezrobotni, bezdomni, ubodzy, samotni rodzice, odbiorcy pomocy społecznej, młodzież z rodzin dysfunkcyjnych, byli więźniowie, recydywiści, osoby uzależnione od alkoholu, narkotyków i środków psychoaktywnych, niepełnosprawni oraz osoby mające problem z integracją społeczną [24, s. 5].

Przyczyny wykluczenia społecznego. Jedną z przyczyn wykluczenia społecznego jest ubóstwo. Jest to zjawisko niejednorodne i nie łatwo jest je określić. W dzisiejszym świecie bardzo łatwo z dnia na dzień stać się człowiekiem zamożnym ale również dość łatwo stać się człowiekiem biednym. W czasach przednowoczesnych ludzie ubodzy byli potrzebni, mieli swoje miejsce w społeczeństwie, dzisiaj stanowią wyzwanie dla świata. Ubożenie stało się zjawiskiem tak powszechnym, że zaczyna być zagrożeniem dla ładu społecznego. Rozmiary współczesnej biedy doprowadziły do jej postrzegania w kategorii «kwestii społecznej», nadając rozmiary problemu międzynarodowego, ze wskazaniem na globalne przyczyny i źródła. Wszystko to oznacza, że ubóstwo staje się zjawiskiem szczególnie dotkliwym dla społeczeństwa, nie jest możliwe do przewyciężenia siłami osób nim dotkniętych oraz ze względu na swe skutki, zagraża stabilności społecznej [1, s. 46].

B. Schiller podaje trzy grupy przyczyn warunkujących wejście w sferę ubóstwa. Pierwsza z nich dotyczy indywidualnych cech i zasobów człowieka – ubóstwo jawi się jako rezultat pewnych defektów, braku umiejętności i zdolności. Druga skupia się na aspektach niezależnych od jednostki, tj.: wiek, pochodzenie społeczne, płeć, miejsce zamieszkania, oraz na nierównym rozmieszczeniu

zasobów naturalnych na świecie, co skutkuje nierównym dostępem do nich. Po trzecie jest to niewłaściwa polityka społeczna, która często utrwała status ubożego, skutkiem tego jest utrwalająca się marginalizacja i wykluczenie społeczne [1, s. 47].

Reasumując można stwierdzić, że ubóstwo to nie tylko, dające się zmierzyć zjawisko ekonomiczne, wpływające na poziom życia osób nim dotkniętych. Przedłużający się okres trwania w biedzie prowadzić może do istotnych przemian w wymiarze psychospołecznym, a tym samym prowadzić może do agresji, uzależnień, obojętności, a także izolacji. Degradacja materialna prowadzi często do wyrwania człowiekowi jego podstawowego fundamentu życiowego, jakim jest fakt posiadania domu, utrata miejsca zamieszkania i stanowi najbardziej realną formę wykorzenienia jednostki. Jednocześnie prowadzi do nadwyżerzenia, a później zerwania powstałych więzi społecznych i wzajemnych relacji. Dochodzi do społecznej izolacji. Szczególnej dramaturgii nabiera ubóstwo rodzin wielodzietnych i osób samotnie wychowujących dzieci. Poczucie instynktu rodzicielskiego, odpowiedzialność za wychowanie potomstwa napotyka na mur ignorancji ze strony tych, którzy są wolni od takich problemów i lansują konsumpcjonistyczny styl życia. Bieda i ubóstwo, poprzez wywoływane frustracje, często prowadzi do stosowania różnorodnych używek, co w konsekwencji pogłębia procesy degradacji osobowości [1, s. 50; 8, s. 68].

Jedną z przyczyn ubóstwa jest bezrobocie. Które również ma ogromny wpływ na rozwój dzieci i młodzieży. Jest to brak możliwości zatrudnienia za godziwe wynagrodzenie tych, którzy mogą i chcą pracować. Jest wiele rodzajów bezrobocia, bardzo często nakładają się one na siebie co potwierdza złożoność tego zjawiska. Wynikiem bezrobocia jest to, że człowiek nie tylko traci pracę, ale także dobrowolną wymianę zobowiązań i przywilejów.

Bezrobocie w zasadniczy sposób wpływa na ubożenie pewnych grup społecznych. Skutki utraty pracy i długotrwały brak możliwości jej znalezienia dotyka również najbliższych tej osoby. Postępujące bezrobocie jest najbardziej odczuwalne w rodzinach wielodzietnych, dotkniętych przewlekłą chorobą i w rodzinach niepełnych. Doświadczenia wielu państw pokazują, że tylko współdziałanie wielu organizacji w sposób przemyślany może ograniczyć zjawisko bezrobocia [1, s. 53–54].

Niepełnosprawność jest kolejną przyczyną wykluczenia społecznego. Jako kategoria ogólna oznacza dysfunkcję osób z różnego rodzaju uszkodzeniami. Jednakże odmienną ta nie musi i nie powinna oznaczać znaczącego zubożenia sfery doznań, doświadczeń intelektualnych i egzystencjonalnych, emocji oraz uczestniczenia w życiu społecznym. Wykluczenie społeczne osób niepełnosprawnych ma ścisły związek z kulturą indywidualną jak i kulturą grup społecznych. Kultura określonej grupy bardzo często wpływa na fakt oceny człowieka. Dość często dokonując opisu człowieka, bierze się pod uwagę jego wygląd, charakterystykę psychiczną, sposób zachowania. Zauważalna jest tendencja, gdzie dezaprobata wobec ludzi, których nie da się przyłożyć do obranego schematu ludzi idealnych jest często manifestowana [5, s. 127].

Na świecie, jak również w Polsce dostrzegamy społeczną, psychologiczną i kulturową tendencję, iż sami niepełnosprawni wyrażają gotowość podejmowania zbiorowych działań, często wspólnych z pełnosprawnymi, zmierzających do poprawy warunków własnego życia i skutecznej rehabilitacji. Pozostaje mieć nadzieję, którą możemy oprzeć na wynikach badań nad stygmatyzacją, że pewne cechy wyróżniające osoby niepełnosprawne stracą na znaczeniu na skutek, rozwoju technologii medycznej oraz zminimalizują swoje stygmatyzujące charakterystyki z uwagi na bardziej dojrzałe mechanizmy funkcjonowania społecznego. Warto także oczekiwać, że media będą kreowały bardziej trafny obraz niepełnosprawnych, a otoczenie architektoniczne i instytucjonalne będzie dla nich bardziej przyjazne. Może się zatem okazać, że w wyniku przemysłanych i konsekwentnych działań akcentujących konieczność realnej integracji na każdym z etapów rozwoju człowieka, w całkiem nieodległej przyszłości, deficyty fizyczne będą oceniane raczej w kategoriach swoistych typów ludzkiej kondycji, a nie jako wyznaczniki i determinanty wykluczenia społecznego [5, s. 139].

Problem uzależnień jest jednym z istotniejszych we współczesnym świecie. Trudno jest nazwać go jednym terminem, najczęściej używane są: narkomania, alkoholizm, nałóg, toksykomania. Definicje te okazały się mało precyzyjne. Wprowadzano różne zmiany, które miały na celu zapobieganie przed stygmatyzacją osób uzależnionych. W praktyce to nazewnictwo stosuje się zarówno w odniesieniu do osób uzależnionych jak i współuzależnionych oraz tych, które ponoszą konsekwencje funkcjonowania w otoczeniu osoby uzależnionej [16, s. 124–125].

Według Świtowej Organizacji Zdrowia uzależnienie, to psychiczny i fizyczny stan wynikający z integracji między żywym organizmem a substancją chemiczną (alkoholem, nikotyną, narkotykami, lekami), charakteryzująca się zmianami zachowania i innymi reakcjami, do których należy konieczność przyjmowania danej substancji w sposób ciągły lub okresowy, w celu doświadczenia jej wpływu na psychikę, lub by uniknąć przykrych objawów towarzyszących brakowi substancji [23, s. 30–40].

Uzależnienie jednego z członków rodziny (najczęściej od alkoholu) destabilizuje funkcjonowanie całego systemu rodzinnego, rodzi wiele poważnych problemów, zawsze jest przyczyną cierpienia dzieci i dorosłych. Osoba pijąca z czasem coraz silniej koncentruje się na alkoholu, wycofuje się z pełnienia ról społecznych i życiowych. Konsekwencjami życia z osobą uzależnioną jest współuzależnienie. Nie jest to choroba, to zespół nieprawidłowego przystosowania się do sytuacji trudnej. Współuzależnienie diagnozuje się wyłącznie u dorosłych, mają oni możliwość wybrania innej drogi radzenia sobie z problemem partnera. Dzieci nie mają żadnego wyboru. Skazani są na życie w takich warunkach jakie stworzą im dorośli.

Wykluczenie społeczne dotyczy nie tylko ludzi zajmujących ostatnie miejsca w społecznej hierarchii. Mamy również do czynienia z tak zwanym «wykluczeniem społecznym na szczycie», obejmuje ono swym zasięgiem jednostki znajdujące się na najwyższych szczeblach drabiny społecznej, a

więc ludzi dobrze sytuowanych, bogatych. Czasem ludzie zamożni całkowicie wycofują się ze sfery publicznej, edukacyjnej, usługowej, społecznej. Integralność społeczna jest zagrożona zarówno występowaniem wykluczenia na dole, jak i na górze drabiny społecznej [15, s. 88].

Przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu. Według S. Górskiego pojęcie profilaktyki należy rozumieć jako «zapobieganie niepożądanym procesom i zjawiskom określanym jako przejawy patologii życia społecznego» [6, s. 216]. Zdaniem Autora, to również przejawy wykolejenia społecznego dzieci i młodzieży. W tym przypadku profilaktykę rozumiemy jako system działań, których celem jest zapobieganie wystąpieniu, jak również rozpowszechnieniu się wielu odmian demoralizacji. Jest to włóczęgostwo, prostytutcja, chuligaństwo, narkomania, przestępczość jak i nadużywanie alkoholu [12, s. 131].

Gdy mówimy o profilaktyce nieletnich zagrożonych wykluczeniem społecznym, mówimy o profilaktyce wskazującej. Jej działania kierujemy do osób, które są zagrożone wykluczeniem lub prezentują pierwsze symptomy zaburzeń [14, s. 40–41]. Aby podjąć jakiegokolwiek działania potrzebna jest rzetelna i trafna diagnoza. Im wcześniej zostanie postawiona diagnoza, tym szybciej możemy zainterweniować i zatrzymać proces demoralizacji nieletniego. Trzeba pamiętać, że sprawa dotyczy głównie samej jednostki, otoczenie dość często ma poboczne znaczenie, gdyż ten młody człowiek często ma problemy z samym sobą. Często bez pomocy profesjonalistów, bez wsparcia rodziny, innych osób dorosłych i przyjaciół ciężko by było zapobiec wykluczeniu społecznemu osób znajdujących się na równi pochyłej [20, s. 76].

Okres adolescencji (czyli okres dorastania, między dzieciństwem a dorosłością, przypadający między 11–12 a 17–21 rokiem życia, charakteryzujący się nasilonymi zmianami fizycznymi i psychologicznymi, które mają charakter dynamicznego procesu, uwarunkowanego w dużym stopniu sytuacją socjokulturową i ekonomiczną) to najburzliwszy okres życia człowieka. Młodzi ludzie wyrażają wtedy skłonności do zachowań problemowych, albo ryzykownych, takich jak: używanie substancji psychoaktywnych, zachowania agresywne, stosowanie przemocy, niewywiązywanie się z obowiązku szkolnego, przedwczesna inicjacja seksualna, kłamstwa, ucieczki z domu, drobne przestępstwa, akty wandalizmu, chuligaństwa. Dlatego dość istotne jest by wzmacniać czynniki chroniące, które są niejako wpisane w ideę profilaktyki pozytywnej. Ochroną powinno się objąć nie tylko młodzież, która ma predyspozycje do zachowań dewiacyjnych, ale i tych którzy mogą je nabyć poprzez uwarunkowania biologiczne, osobowościowe czy też środowiskowe [18, s. 11–12].

Gdy nieletni ma do czynienia z społecznością lokalną, gdzie pojawia się przemoc, alkoholizm i bezrobocie, taka społeczność ma negatywny wpływ na rozwój dzieci i młodzieży. Te czynniki ryzyka wpływają destruktywnie na nieletniego, co w konsekwencji może prowadzić do wykluczenia społecznego. Także grupa rówieśnicza, która uczestniczy w niekontrolowanych kontaktach często wpływa negatywnie i demoralizująco na młodzież. Aby przeciwdziałać

wykluczeniu społecznemu potrzebny jest system wsparcia dla osób zagrożonych. Wsparcie może być udzielane przez świetlice środowiskowe, szkoły, Ochotnicze Hufce Pracy, jak i działalność streetworkerska [20, s. 79].

Jedną z wielu a zarazem główną przyczyną wykluczenia i niedostosowania społecznego dziecka jest dysfunkcja jego rodziny. Aby pojawiła się szansa na zmniejszenie objawów demoralizacji konieczne jest podjęcie pracy profilaktycznej z najbliższą rodziną dziecka [3, s. 323].

Została opracowana specjalna «piramida» działań, która ma na celu wzmocnienie opieki nad dzieckiem. Jej podstawą jest pomoc sąsiedzka i najbliższego otoczenia rodziny. Na tym poziomie nie jest potrzebna pomoc instytucji, gdyż rodzina dostrzega swoje problemy i przy pomocy przyjaciół, dalszej rodziny, sąsiadów lub nawet sama jest w stanie sobie poradzić z nimi. Następny poziom tej piramidy poświęcony jest rodzinom mającym duży poziom dysfunkcyjności oraz mającym poważne problemy, jak również gdzie dzieci z niedostosowaniem społecznym przebywają z rodzicami w domu. Praca z taką rodziną ma na celu zorganizowanie takiej pomocy, by zapewnić bezpieczeństwo dzieciom w rodzinie. Kolejnym poziomem piramidy są rodziny, w których stopień demoralizacji jest tak duży, że nie są one w stanie poprawić swojej sytuacji i nie ma na to nadziei. W takiej sytuacji dziecko może zostać umieszczone w placówce opiekuńczo-wychowawczej. Celem pomocy jest przygotowanie powrotu dzieci do domu. Ostatni poziom piramidy jest dotknięty wtedy, gdy zawiodą wszystkie sposoby «ocalenia» dziecka i pozostawienia go w rodzinie. Poziom ten dotyczy ingerencji instytucji zajmujących się opieką nad dziećmi wedle obowiązujących przepisów [3, s. 323].

L. Pytka proponuje kilka działań, które mają do dyspozycji instytucje zwalczające niedostosowanie społeczne dzieci. Pierwszym i fundamentalnym krokiem jest dobra i trafna diagnoza, która jest przeprowadzana na podstawie rozpoznania środowiskowego dziecka. Ważne jest by rozwijać i profilować placówki w zakresie zaburzeń adaptacyjnych. Istnieje potrzeba by prowadzić specjalistyczne placówki lub poradnie mogące nieść natychmiastową pomoc. Na początku wskazane jest jednak stosowanie podstawowych metod pedagogicznych w środowisku dziecka. Specjalne metody oddziaływać należy stosować dopiero w ostateczności. Pomoc ta powinna obejmować zarówno dziecko jak i jego rodzinę [17, s. 99].

Można wskazać wiele instytucji pomocy rodzinie i dziecku dotkniętemu wykluczeniem lub wykazującym niedostosowanie społeczne. Pierwszą i podstawową jest pomoc społeczna, która zgodnie z Ustawą z dnia 12 marca 2004 roku ma na celu umożliwienie rodzinom przezwycięzenie trudnych sytuacji życiowych [21, art. 2]. Pomoc społeczna swoją pracę prowadzi w ośrodkach pomocy społecznej, odpowiada również za placówki opiekuńczo-wychowawcze: socjalizujące, interwencyjne i wsparcia dziennego. Dzieci trafiają do takich placówek w momencie gdy rodzice z różnych powodów nie troszczą się o nie. Gdy zaistnieje nagła, kryzysowa i trudna sytuacja można szukać pomocy w Ośrodkach Interwencji Kryzysowej. Jednak najważniejszą rolę odgrywają

podstawowe instytucje tj. szkoła i przedszkola. Powinny one nie tylko uczyć dzieci ale również edukować rodziców jak być lepszym rodzicem [3, s. 328–329].

Istnieje wiele metod jakie można zastosować minimalizując jednocześnie zewnętrzną pomoc rodzinie. Na przykład jedną z nich jest «spotkanie rodzinne», którego istotą jest organizowanie spotkań z jak największą ilością członków rodziny, w celu rozwiązania zaistniałych problemów. Rodzina tworzy plan dzięki, któremu będzie dążyć do rozwiązania zaistniałego problemu. Zaletą tej metody jest to, że rodzina jest ekspertem od własnego problemu, sama stara się go rozwiązać, sama podejmuje decyzje, oczywiście pod nadzorem specjalistów [2, s. 317–331].

Inną metodą są «mediacje». Polegają one na rozwiązaniu konfliktów pomiędzy rodzicami, najczęściej z udziałem osoby trzeciej – mediatora. Mediacja to rozmowa o próbie rozwiązania konfliktu w atmosferze wzajemnego szacunku i zrozumienia. Mediator musi dać obydwu stronom podobne wsparcie proceduralne. Rozwiązanie konfliktu pomiędzy rodzicami jest ważne dla prawidłowej atmosfery w domu [22, s. 275–289].

W profilaktyce ważną rolę odgrywa również środowisko szkolne i koleżeńskie. J. Skwarek i B. Panasiuk za J. McWhriter, wskazują na podstawowe składniki profilaktyki i wczesnej interwencji: umiejętności życiowe, strategie dokonywania zmian, komunikację interpersonalną oraz radzenie sobie ze stresem [18, s. 13]. Umiejętności życiowe to zbiór kompetencji życiowych, do których zaliczamy: asertywność, zdolność nawiązywania przyjaźni i więzi, umiejętne wychodzenie z sytuacji konfliktowych, nawiązywanie prawidłowych relacji z dorosłymi oraz odpieranie nacisków rówieśników. Umiejętności tych można się nauczyć za pomocą odpowiednich ćwiczeń [18].

Reasumując należy stwierdzić, że profilaktyka będzie skuteczna tylko wtedy, gdy:

- będzie dotyczyć jednostki, ale w kontekście społeczeństwa w którym ona żyje;
- odpowiedzialność moralno-etyczną za jednostki dysfunkcyjne ponosić będzie całe społeczeństwo;
- będzie wspierać pełen rozwój psychiczny, społeczny i fizyczny jednostki;
- będzie kształtować umiejętności interpersonalne;
- kształtowane będą reguły prawne i publiczne, wspierające pozytywne style życia;
- będą prezentowane ideały, poczucie sensu i celu życia;
- będzie umożliwiać wczesne rozpoznanie i diagnozowanie oraz rozwijanie strategii przeciwdziałania;
- będzie rozwijać związki z grupami społecznymi i uczyć odpowiedzialności z nie;
- głównym mechanizmem istniejących inicjatyw profilaktycznych będą obowiązujące normy i przepisy społeczne [12, s. 174].

Literatura

1. Duda M. Bieda i bezrobocie jako przyczyna wykluczenia społecznego / M. Duda, B. Gulla. – Przeciw wykluczeniu społecznemu, Wydawnictwo Naukowe PAT. – Kraków, 2008.
2. Dybowska E. Metoda Spotkanie Rodzinne jako szansa dla rodziny w sytuacji problemowej / A. Błasiak, E. Dybowska. – Wybrane zagadnienia pedagogiki rodziny, Wyd. WAM. – Kraków, 2010.
3. Dybowska E. Rola instytucji w profilaktyce rodzinnych uwarunkowań niedostosowania społecznego dzieci / Dybowska E., Biel K., Kuształ J. – Dziecko zagrożone wykluczeniem, Wyd. «Ignatianum». – Kraków, 2011.
4. Dziennik Ustaw Nr 122, poz. 1143 2003.
5. Gerc K. Niepełnosprawność powodem wykluczenia / Gerc K., Duda M., Gulla B. – Przeciw wykluczeniu społecznemu, Wydawnictwo Naukowe PAK.– Kraków, 2008.
6. Górski S. Metodyka resocjalizacji / Górski S. – Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, Warszawa. – 1985.
7. Jarosz M. Obszary wykluczenia w Polsce / Jarosz M. – Wykluczeni, wymiar społeczny, materialny i etniczny, Wyd. Instytut Studiów Politycznych PAN. – Warszawa, 2008.
8. Kot S. Ubóstwo w Polsce w okresie przemian : fakty i mity / Kot S., Białobrzeska K., Kawula S. – Człowiek w obliczu wykluczenia i marginalizacji społecznej, Wyd. Edukacyjne AKAPIT. – Toruń, 2006.
9. Kotlarska-Michalska A. Przyczyny i skutki marginalizacji w Polsce / A. Kotlarska-Michalska, K. Marzec-Holka. – Marginalizacja w problematyce pedagogiki społecznej i praktyce pracy socjalnej, Wydawnictwo Uniwersyteckie Kazimierza Wielkiego. – Bydgoszcz, 2005.
10. Kowalak T. Marginalność i marginalizacja społeczna / Kowalak T. – Wyd. Dom Wydawniczy ELIPSA. – Warszawa, 1998.
11. Krzesińska-Żach B. Wykluczenie i marginalizacja społeczna jako zagrożenia człowieka współczesnego / Krzesińska-Żach B., Białobrzeska K., Kawula S. – Człowiek w obliczu wykluczenia i marginalizacji społecznej, Wyd. Edukacyjne Akapit. – Toruń, 2006.
12. Kuberska-Przekwas K. Profilaktyka, probacja wobec młodzieży w kompleksowym systemie resocjalizacji w środowiskach lokalnych / Kuberska-Przekwas K., Urban B., Konopczyńska M. – Profilaktyka i probacja w środowisku lokalnym, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego. – Kraków, 2012.
13. Narodowa Strategia Integracji Społecznej dla Polski, s. 21, (Dostęp : 21.03.2014).
14. Ostaszewski K. Nowe definicje poziomów profilaktyki / Ostaszewski K. – «Remedium», 2005, nr. 7–8.
15. Porąbaniec M. Działania pracowników socjalnych podejmowane na rzecz zapobiegania zjawisku wykluczenia społecznego dzieci i młodzieży

z rodzin dysfunkcyjnych / M. Porąbaniec // Pedagogika rodziny. – 2011. – Nr. 1(1).

16. Pospieszyl I. Patologie społeczne / Pospieszyl I. – Państwowe Wydawnictwo Naukowe. – Warszawa, 2008.

17. Pytka L. Pedagogika resocjalizacyjna : wybrane zagadnienia teoretyczne, diagnostyczne i metodyczne / Pytka L. – Wyd. Akademii Pedagogiki Specjalnej. – Warszawa, 2000.

18. Skwarek J., Panasiuk B. Zintegrowany model kulturoterapii młodzieży zagrożonej wykluczeniem społecznym / J. Skwarek, B. Panasiuk. – Wyd. Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji. – Zamość, 2013.

19. Spętana J. Marginalizacja jako element współczesnego świata / J. Spętana, K. Marzec-Holka. – Marginalizacja w problematyce pedagogiki społecznej i praktyce pracy socjalnej. – Wyd. Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego Bydgoszcz, 2005.

20. Śliwa S. Działania profilaktyczne wobec nieletnich zagrożonych wykluczeniem społecznym. Założenia teoretyczne / S. Śliwa, B. Urban, M. Konopczyńska. – Profilaktyka i probacja w środowisku lokalnym, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego. – Kraków, 2012.

21. Ustawa o pomocy społecznej z dnia 12 marca 2004, Dz. U. 2004 r. Nr 64, poz. 593, art. 2, pkt. 1.

22. Wojtanowicz K. Mediacje rodzinne jako sposób na rozwiązanie konfliktów w rodzinie / K. Wojtanowicz, A. Błasiak, E. Dybowska. – Wybrane zagadnienia pedagogiki rodziny, Wyd. WAM. – Kraków, 2010.

23. Zajączkowski K. Uzależnienie od substancji psychoaktywnych / Zajączkowski K. – Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne. – Warszawa, 2003.

24. www.obsrwatorium.cmsiko.pl/sites/default/files/211-07-28-09-11-27.pdf, (Dostęp: 04.05.2014).

*Статтю рекомендовано до друку
доктором педагогічних наук,
професором, завідувачем кафедри математики
Харківського національного
педагогічного університету імені Г.С. Сковороди
Моторіною Валентиною Григорівною*

Стаття надійшла до редакції 19 січня 2017 року